ded burials (burials 1–6) had been disturbed during the reconstruction work on the church in the late 19th century (1884) and the construction of the church's N and S aisles. All 6 burials date to the first half of the 17th – late 19th centuries, burial 5 dating to the second half of the 17th century (based in the John II Casimir shilling discovered in the burial).

Simonas Sprindys

Šiaulių katedra

2020–2021 m. vyko Šiaulių katedros (Aušros takas 1) rekonstrukcija. Dalis darbų buvo susiję su grunto judinimu, o iš istorinių duomenų žinoma apie šventoriuje esančius žmonių palaidojimus, todėl pirmiausia inicijuoti žvalgomieji tyrimai.

Manoma, kad dabartinė mūrinė bažnyčia pradėta statyti apie 1617 m. ir užbaigta 1626 m. Tačiau naujesni tyrimai rodo, kad statybos galėjo būti baigtos ir vėliau. Mat istoriniai šaltiniai liudija, kad Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius bažnyčią konsekravo tik 1634 m. spalio 8 d. Iki atsirandant dabartinei mūrinei bažnyčiai, šalia stovėjo 1445 m. pastatyta nedidelė veikiausiai liaudiškų formų medinė bažnytėlė. Remiantis istoriniais duomenimis, statant mūrinę bažnyčią, medinis pastatas tebestovėjo ir buvo nugriautas užbaigus naujosios bažnyčios statybos darbus. Netrukus naująją bažnyčią ištiko nelaimės. Ji niokota XVII a. karų su švedais ir rusais metu, vėliau per I bei II Pasaulinius karus. Katedra remontuota 1749, 1786, 1794–1799 m., po 1880 m. gaisro, rekonstruota 1911–1912, 1924 m. 1944 m. liepos 27 d. atsitraukiančios vokiečių kariuomenės specialieji daliniai Šiaulius padegė. Suliepsnojo ir Šv. Petro ir Povilo bažnyčia bei šalia buvę kurijų pastatai. 1951–1956 m. vyko rekonstrukcijos darbai, kurių metu pakeistos ne tik interjero detalės bei stogas, bet ir tvarkytas šventoriaus paviršius.

Istorikas Virginijus Jocys rašo prie katedros buvus pirmąsias Šiaulių kapines, tačiau nenurodo informacijos šaltinio: „Pačios pirmosios kapinės buvo prie Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ir aplink ją. Ten buvo laidojami pavieniai mirusieji dar iki XIX a. vidurio“ (Jocys V., Šiaulių miesto senųjų kapinių istoriniai tyrimai, Vilnius, 1995, Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka). Šį faktą patvirtina ir archeologinių tyrimų duomenys.

Apibendrinant istorinius duomenis, galima teigti, jog aplinkui 1445 m. Šiauliuose pastatytą medinę bažnyčią, dabartinio šventoriaus teritorijoje buvo pirmosios katalikiškos kapinės. Mūrinė bažnyčia (dabartinė katedra) pastatyta ant XV a. II pusės – XVII a. pradžios kapų.

Katedros šventorius ar artimiausia jo aplinka tyrinėta kelis kartus, tačiau neišsamiai. 1997 m. A. Šapaitė ištyrė šurfą už šventoriaus tvoros, netoli jos. Aptikti 2 nesuardyti kapai, datuoti XVI–XVII a., taip pat fiksuoti XVI–XVIII a. kultūriniai sluoksniai (*ATL 1996 ir 1997 metais*, 1998, p. 414–417). Archeologė tyrimus vykdė ir 1999 m. Ištyrus 2 šurfus, 1,25 m gylyje aptiktas nejudintas kapas (*ATL 1998 ir 1999 metais*, 2000, p. 468–471). Visi kiti archeologiniai tyrimai Šiaulių katedros šventoriuje buvo žvalgymai ir daugiau duomenų apie kultūrinius sluoksnius ar palaidojimus nesuteikė. 2010 m. šventoriuje vykdyti ir neinvaziniai žvalgymai georadaru, kuriuos atliko Mantas Budraitis, tačiau iššvalgius 0,45 ha plotą, aiškaus užlaidojimo plano nepastebėta.

2020 m. vykdytų žvalgymų metu ištirtos 8 skirtingo dydžio perkasos, sudariusios bendrą 89 m^2 plotą. Taip pat žvalgytas apie 2222 m^2 plotas, keičiant paviršiaus dangas ir nukasant gruntą iki 50 cm gylio. Žvalgomųjų tyrimų metu

tyrinėtoje Šiaulių katedros šventoriaus dalyje fiksuotas iki 2,1 m storio kultūrinis sluoksnis (1 pav.), suformuotas XVII–XX a. Viršutinis 50–60 cm storio sluoksnio horizontas datuojamas XX a. II puse. Apatinis horizontas suformuotas XVII a. statant katedrą. Manoma, jog katedros vietoje iškasus gruntą pamatams ir rūsiams, gruntas buvo paskleistas po šventorių taip paaukštinant reljefą. Atsižvelgiant į tai, jog šioje vietoje buvo laidojama ir pirmosios Šiaulių bažnyčios laikotarpiu – XV a. –XVII a. viduryje, manoma, jog katedra pastatyta to laikotarpio kapų vietoje, taip suardant palaidojimus. Dėl šios priežasties minėtame XVII a. kultūriniame sluoksnyje buvo aptikta itin daug pavienių žmonių kaulų.

Iš viso žvalgomųjų tyrimų etape aptikti 92 kapai (2 pav.). Jie visi datuojami XV a. II puse – XVIII a. laikotarpiu. 46 kapai buvo iškelti, kiti 46 kapai, atsižvelgiant į tai, jog didžioji jų dalis pateko už perkasos ribų, užfiksuoti ir palikti *in situ*. Užfiksuoti 3 palaidojimų lygiai: XV–XVI, XVI–XVII ir XVII–XVIII a. Kapai aptinkami nuo 1 iki 1,8 m gylio, orientuoti galvomis į V. Laidojimas tankesnis į Š nuo bažnyčios. Čia tirtose perkasose 3 ir 4 aptikti net 33 iš 92 kapų. Žvalgomosios perkasos tirtos iki įžemio, kuris pasiektas 1–2,1 m gylyje.

1 pav. Kultūrinių sluoksnių stratigrafija perkasoje 6. S. Sprindžio nuotr.

Fig. 1. The stratigraphy of the cultural layers in trench 6.

2 pav. XV–XVI a. kapų horizontas perkasoje 7. S. Sprindžio nuotr.

Fig. 2. The 15th–16th-century burial horizon in trench 7.

3 pav. XV–XVI a. kape 54 aptikta įkapė – peilis. S. Sprindžio nuotr.

Fig. 3. A grave good: a knife, discovered in 15th–16th-century burial 54.

4 pav. IX–XII a. radiniai iš, manoma, suardyto pagoniško kapinyno. R Sprindžio nuotr.

Fig. 4. 9th–12th-century finds thought to come from a disturbed pagan cemetery.

Prie kapų aptikta XV a. peilių geležčių (3 pav.), XVI–XVIII a. žiedų bei monetų, XVII–XVIII a. kryželių ir medalikėlių. Peilių geležtės kaip įkapės, manoma, iš pagonybės laikų likusi tradicija, kuri tęsta ir XV a. Iš kitos pusės, gali būti, jog kapai, kuriuose aptikti šie radiniai, iš tiesų gali būti pagoniško laikotarpio. Tiriant XVII a. suformuotą kultūrinį sluoksnį, aptikti ir du geležies amžiumi datuojami radiniai, siejami su žiemgališkais kapinynais. Tai VIII–X a. datuojamo kryžinio smeigtuko fragmentas bei X–XII a. datuojama pasaginė segė žvaigždiniais galais (4 pav.). Atsižvelgiant į tai, jog XVII a. sluoksnis suformuotas suardant anksčiau šioje vietoje buvusius kapus, galima daryti prielaidą, jog dar iki pastatant pirmąją bažnyčią XV a. šioje vietoje yra buvęs pagoniškas kapinynas. Deja, konkrečių duomenų pagrįsti šiam teiginiui rasti nepavyko. Akivaizdu, jog kapinynas, jei jis čia buvo, smarkiai nukentėjo XV–XVIII a. statant ir laidojant.

Atlikti 46 iškeltų palaikų antropologiniai tyrimai. Jie parodė, jog 19 individų yra vyrai, 15 – moterų, 11 – vaikų. Palaidotųjų amžius – nuo 2 iki 50 m. Amžiaus vidurkis – 29,7 metai. Skeletuose aptinkama viduramžių miestiečiams būdingų patologijų: Šmorlio mazgų, periostitas, uždegimų, osteochondrozė. Iš 46 individų net 37 individų skeletuose fiksuoti pakitimai. Amžiaus grupėje daugiau kaip 34 metų visų individų skeletuose užfiksuota patologijų. Taip pat 7 skeletuose fiksuoti sugiję arba gyjantys lūžiai.

Žvalgytas 2222 m^2 plotas, kuriame gruntas nukastas iki 15–55 cm gylio. Iki šių gylių fiksuotas maišytos sudėties kultūrinis sluoksnis, suformuotas XX a., keičiant ar formuojant paviršiaus dangas. Šiame sluoksnyje kartu su minėto laikotarpio radiniais aptikta ir ankstyvesnių – XI–XIX a. datuojamų radinių: papuošalų, buitinės ir statybinės keramikos fragmentų, monetų ir kitų metalinių dirbinių. Dauguma radinių siejami su XV–XVIII a. palaidotųjų įkapėmis, tačiau aptiktas ir vienas XI–XV a. radinys – pasaginė segė zoomorfiniais galais. Ji gali būti iš ikikrikščioniško laikotarpio Šiaulių katedros šventoriuje egzistavusio kapinyno.

5 pav. Pirmosios Šiaulių bažnyčios pamatai. S. Sprindžio nuotr.

Fig. 5. The foundation of the first Šiauliai church.

Žvalgymų metu aptikta daug antropologinės medžiagos.

Žvalgymų plotuose bei žvalgomosiose perkasose atlikus aptiktų pavienių žmonių kaulų antropologinius tyrimus nustatyta, jog minimalus individų skaičius yra 254. Lytis ir amžius nustatytas 129 individų: 64 vyrai, 31 moteris, 34 nesuaugę individai. Didžiausia amžiaus grupė yra iki 5 m. – 20 individų, tačiau amžiaus vidurkis, įvertinus pavienius kaulus, – 13,8 metų.

Vienas svarbiausių 2020 m. archeologinių tyrimų atradimų yra prielaida, jog prieš pastatant pirmąją Šiaulių bažnyčią, tą pačią vietą savo religinėms apeigoms greičiausiai buvo pasirinkę ir pagonys žiemgaliai. Tai rodo IX–XII a. kapinynams būdingi radiniai. Kad ir kaip būtų, šią prielaidą reikėtų patvirtinti išsamesniais archeologiniais tyrimais.

Tačiau šie Šiaulių katedros šventoriaus tyrimai pateikė ir dar vieną staigmeną. Katedros Š pusėje, prie Š sienos, apie 20–50 cm gylyje buvo aptikta akmenų konstrukcija (5 pav.). Ji apie 24 m ilgio, atidengtos konstrukcijos dalies plotis – apie 15 m. Konstrukcija dėta iš įvairaus dydžio (nuo 20 cm skersmens iki 1,7 m ilgio ir 90 cm pločio) akmenų, tarpusavyje nerištų jokia rišamąja medžiaga. Atidengtas tik konstrukcijos viršus, tačiau manoma, jog ją sudaro tik viena akmenų eilė. Akivaizdu, kad tai medinio pastato pamatas, kurio forma primena bažnyčią – suformuotos centrinė ir šoninės navos. Iš istorinių duomenų žinoma, jog pirmoji bažnyčia Šiauliuose pastatyta 1445 m. Ji buvo nedidelė, medinė, manoma, liaudiškų formų. Nelieka jokių abejonių, jog žvalgymų metu aptikti pirmosios Šiaulių bažnyčios pamatai.

Tiesa, istoriniuose šaltiniuose nurodyta, jog pirmoji bažnyčia nugriauta tik po to, kai jau buvo pastatytas dabartinis mūrinis katedros pastatas. Vis dėlto žvalgymų duomenys rodo, jog katedros pamatai uždengia dalį senosios bažnyčios pamatų. Remiantis šiais duomenimis, galima teigti, jog pirmoji bažnyčia sugriuvo ar buvo nugriauta dar iki pastatant katedrą, arba

jos statybos laikotarpiu. Deja, šių pamatų eksponuoti *in situ* neįmanoma dėl aukščių skirtumų, tačiau pamatų vieta bus pažymėta naujai suformuotoje paviršiaus dangoje.

Šiauliai Cathedral

In 2020, a field evaluation and survey were conducted in the churchyard of Šiauliai Cathedral. 89 m^2 were excavated, 2222 m^2 surveyed. A 17th–20th-century cultural layer up to 2.1 m thick was recorded (Fig. 1). 92 burials (Fig. 2) dating to the 15th–18th centuries were discovered at a depth of 1–1.8 m with the heads to the W. 15th–18th-century grave goods: knives (Fig. 3), rings, and coins were found with the burials. However, the 17th-century cultural layer also contained 9th–12th-century pagan-era finds, i.e. a cruciform pin and a penannular brooch (Fig. 4). Based on these finds, the assumption was made that prior to the establishment of the Christian shrine, the Semigallians who lived there had selected this site for their own ritual ceremonies. 46 burials were relocated and anthropological investigations conducted on them. It was determined that 19 are male, 15 female, and 11 children. The average age is 29.7. 37 of the 46 skeletons displayed pathologies characteristic of Medieval townspeople. The survey yielded many 11th–19th-century finds: rings, coins, sherds of household pottery and structural ceramics, and other metal artefacts including an 11th–15th-century penannular brooch with zoomorphic terminals. The survey also produced an especially large quantity of bones, the minimum number of individuals being 254. The foundation of the first Šiauliai church built in the 15th century was also unearthed in this stage of the investigation (Fig. 5). The cathedral building is covering part of the foundation. From this the assumption has been made that in erecting the cathedral, the first church was already run down or had been demolished, which changes the assumption made in historical sources.

Eglė Šatavičė, Tadas Šimanauskas, Vida Indrulėnaitė-Šimanauskienė

Vilniaus Didžiosios sinagogos liekanų tyrimai

Vilniuje, sklype Vokiečių g. 13A ir Žydų g., buvo tęsiami čia iki 1957 m. stovėjusios Didžiosios sinagogos statinių liekanų (UK 41887) detalieji archeologiniai tyrimai. Didžiosios sinagogos kompleksą 2011 m. pradėjo tirti Z. Baubonis ir M. Mačiulis (*ATL 2011 metais*, 2012, p. 295–302), 2015 m. komplekso teritorijoje geofizinius tyrimus atliko M. Daubaro, J. Seligmano ir Z. Baubonio vadovaujama komanda (*ATL 2015 metais*, 2016, p. 564), kuri nustatė būsimų tyrimų perspektyviausias vietas. 2016 m. tyrimų metu tikslinti ankstesnių metų geofiziniais tyrimais surinkti duomenys, aptikti pirčių pastato pamatai (*ATL 2016 metais*, 2017, p. 217–220). 2017 m. tyrimus pratęsė ta pati tyrėjų grupė, tyrusi pirčių pastato struktūras, dviejų ritualinių vonių – mikvių liekanas (*ATL 2017 metais*, 2018, p. 256–258). 2018 m. S. Širvydaitė, J. Seligman, Z. Baubonis ir J. Račas atliko archeologinius tyrimus, kurių metu darant išpjovas siekta nustatyti anksčiau šioje vietoje stovėjusių pastatų dydžius, išorines sienas ir struktūras (*ATL 2018 metais*, 2019, p. 272–276). 2019 m. G. Zabiela, J. Račas ir J. Seligman ištyrė 6 perkasas – bendro 167,5 m^2 dydžio plotus. Fiksuotas iki 2,6 m storio kultūrinis sluoksnis su griuvenomis, suformuotas XX a. sinagogos pastatų griovimo bei vėlesnio paviršiaus niveliavimo darbų metu. Ištirtose perkasose aptikti buvusios sinagogos pastato